

A MAGYARORSZÁGI BEÁS NYELVVÁLTOZATOK VÁZLATOS TUDOMÁNYTÖRTÉNETE

ROSENBERG MÁTYÁS

doktorandusz (ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola)

Absztrakt

Írásomban a beás beszélőközösségek által használt nyelvváltozatok tudományos diskurzusban való megjelenését vizsgálom és kronologikusan mutatom be. Elsőként a beások korai időszakban való reprezentációjáról és az ezzel járó definíciós nehézségeikről ejtek szót. Külön vizsgálom és elemzem a nyelvészeti kutatásokat, a társtudományok, így az etnográfia és az etnomuzikológia nyelvi haszonnal járó kutatásainak releváns eredményeit egyaránt, hiszen az 1988-2002-ig tartó időszakban főként az orális folklór gyűjtése került fókuszba. Külön vizsgálom az 1990-es évektől egyre gyakoribb normatív, nyelv alakító tevékenységeket, így a tananyagok, szótárak, elektronikus segédanyagok létrejöttét, melyek egyeduralkodóvá váltak az utóbbi évtizedekben. Külön fejezetben mutatok rá arra, hogy az idők során a deskriptív gyűjtő munkát teljesen felváltják a normatív tananyagok, az adatközlők száma drasztikusan lecsökken, a dialektusok reprezentációja pedig rendkívül egyoldalúvá válik, hiszen az utóbbi évtizedek beás nyelvű anyagai egyetlen idiolektust képviselnek.

Kulcsszavak: beás nyelv, román nyelv, nyelvváltozat, nyelvtörténet, nyelvoktatás

A BRIEF SCIENTIFIC HISTORY OF BOYASH LANGUAGE VARIETIES IN HUNGARY

Abstract

This paper looks at and chronologically presents the emergence of language varieties used by Boyash/Bayash communities in scientific discourse. First, I discuss the representation of the Boyash in the early period and the related difficulties of definition. In particular, I examine and analyse linguistic research, specifically the results of linguistically relevant co-disciplines, such as ethnography and ethnomusicology, because the 1988–2002 period focused on the collection of oral folklore. Also, I examine the normative language management activities that have become increasingly frequent since the

1990s, such as the creation of teaching materials, dictionaries and electronic aids, which have become the dominant feature of the last decades. A separate chapter points out that over time, descriptive collection work has been completely replaced by normative learning materials, as the number of informants has drastically dropped, and the representation of dialects has become extremely one-sided, since the Boyash materials of recent decades represent a single idiolect.

Keywords: Boyash/Bayash language, Romanian language, language variant, language history, language education

1. Bevezető

Tanulmányom célja az, hogy áttekintést nyújtson a beás nyelvváltozatok megjelenéséről a tudományos diskurzusban és megvizsgálja egyrészt a nyelvészeti kutatásokat, másrészt azokat a nem nyelvészeti kutatási eredményeket, amelyek vagy nyelvi információkat is közölnek, vagy fontos megállapításokat tesznek a témával kapcsolatban. A tanulmány első részében bemutatom, hogy a beásokkal kapcsolatos, korainak mondható időszakban, azaz a 18. század elejétől a 19. század közepéig milyen nehézségeket jelentett az akkori kutatóknak az információk gyűjtése, illetve milyen problémák merülnek fel mai szemmel, amikor megpróbáljuk egyértelműen meghatározni, hogy egy adott kutatás alanyai minden bizonnyal a beás etnikai kategóriába tartoznak-e. Másodsorban bemutatom, hogy milyen más tudományterületek által végzett vizsgálatok közölnek elsőként nyelvileg is hasznos információt a vizsgált csoportokról, harmadrészt az 1980-as évektől végzett direkt nyelvi haszonnal is járó kutatásokra fókuszálok, különös tekintettel az orális folklór gyűjtésére. Külön fejezetben számolok be a nyelvvel kapcsolatos tudatos alakító és oktató tevékenységek segédanyagairól, melyekben a hangsúly a gyűjtésekről a szerzők egyéni produktumaira helyeződik. A vizsgálatom során nem vettem figyelembe a szakdolgozatokat, ugyanis elérhetőségük és kutathatóságuk egyre korlátozottabb, valamint figyelmen kívül hagytam néhány tucat (nem tudományos igénnyel íródott) újságcikket is – függetlenül attól, hogy a beásokról szól-e, beásul íródott-e, vagy esetleg a szerzője beás, ugyanis véleményem szerint ezeknek nem volt kimutatható hatása a tudományos diskurzusra, továbbá terjedelmi korlátokba is ütközne.

A korai időszakban (az 1980-as évekig) a beás cigányokkal kapcsolatos információk igen korlátozottak voltak, hiszen a cigányokkal kapcsolatos ren-

delkezésre álló tudás általában is jóval szerényebb mértékű volt a mainál, valamint a környező országokban végzett kutatások eredményei a nemzeti nyelveken jelentek meg többnyire kevésbé rangos folyóiratokban, így más országok kutatói nem is feltétlenül férhettek hozzájuk. A korabeli elképzelések szerint nem merült fel a cigányok különböző csoportjainak differenciálása sem, így a román fejedelemségekből származó oláh cigányokat és a román nyelven beszélő beásokat is egyaránt oláh cigányoknak tekintették.¹ A fellelhető dokumentumokban többnyire olyan jellegzetes tulajdonságok alapján tudjuk azonosítani a beás közösségeket, mint pl. valamilyen konkrét foglalkozás (pl. tradicionális famegmunkálás), bizonyos családnevek gyakori előfordulása körükben (Orsós, Kalányos stb.), illetve az alapján, hogy a korai időszakban a beások az 1810-es, 20-as évekig, a második katolikus – esetleg protestáns – környezetbe született nemzedékig megőrizték a román nyelvterületről magukkal hozott görög keleti (ortodox) vallásukat is. Fontos azonban megjegyezni, hogy a beások nem tekinthetők homogén közösségnek, hisz más népcsoportok is úztek, vagy úztek a múltban olyan foglalkozásokat, mint a teknővájás, kosárfonás és fakanálkészítés, valamint egyes beás csoportok az említettektől egészen eltérő családneveket viselnek. Egy részük (véltetően) sosem volt görögkeleti vallású, míg mások az 1980-as években is gyakorolták az ortodox rítust. Ezen kritériumok alapján tehát a beásokat definiálni csak komoly megszorítások mellett lehetséges. Emellett azt sem szabad elfelejteni, hogy amennyiben a forrásdokumentumból az említett jellemzőkre nem derül fény, az nem jelenti azt, hogy kizárható az illető beás csoporthoz való tartozása, mindössze annyit, hogy az azonosításra alkalmas módszer hiányában láthatatlan marad, hiszen nem lehet egyértelműen megállapítani a beás mivoltát.

2. A beásokról és nyelvváltozataikról röviden

A beás közösségeket mint etnikai csoportot és az általuk beszélt nyelvváltozataikat érintő definíciós kérdések az elmúlt évtizedekben a tudományos diskurzus homlokterébe kerültek, azonban a legtöbb definíció homályos, viszonylagos, szituatív, ráadásul legtöbbször nem felel meg a nyelvészeti kritériumoknak. A beásokat mint határokon átívelő közösségeket² leggyakrabban a hagyó-

1 MÉSÁRÓS Ádám: *A barcsi beások. Egy Dráva menti cigány közösség két évszázada*. In: MÁRFI Attila (szerk.): *Cigánysors*. Pécs: A cigányság történeti múltja és jelene, Pécs, Palatia, 2009, 35–44.

2 SORESCU-MARINKOVIĆ, Annemarie–KAHL, Thede–SIKIMIĆ, Biljana: *Boyash Studies: Towards*

mányos mesterségük (teknővájás, kanálkészítés, orsócsinálás, kosárfonás) alapján azonosítják őket, és bár Magyarországon is generációk óta felhagytak a famegmunkálással, a *teknővájó* mint etnonima ma is elterjedt.³ Az említett csoportok megnevezésére a magyarországi tudományos diskurzusban ma a *beás* kifejezés a leggyakrabban használatos, más országokban számos egyéb mellet a *rudari* etnonima is rendszeresen előfordul.⁴

Olyan közösségekről van szó, akik Magyarországon a saját nyelvváltozatuk megnevezésére leggyakrabban a *băjișeșce* 'beásul', *dă băjaș* 'u.a.', *cîgăniv* 'cigányul', *rumăneșce* 'románul' endoglottonímát, míg magyarul a *beás*, *oláh*, *román*, vagy *cigány nyelv* exoglottonímát használják – noha igen gyakran tapasztalják, hogy nyelvváltozatuk rokona más román területi változatnak. Ezek a közösségek nyelvtipológiai szempontból a román nyelv több, korábbi területi dialektusára visszavezethető tranzícionális nyelvjárásait beszélik.⁵ A magyarországi beásokra, de különösen a magyar-román határtól távol élőkre jellemző, hogy a közösségek román nyelvterülettel való kapcsolata hosszú ideje megszakadt, nyelvváltozataik a román nyelvterületen beszélt mai köznyelvi változatoktól eltérő módon, főként délszláv és magyar nyelvi kontaktushatások között zajlott, illetve zajlik. A legtöbb beás közösség életében a nyelvcserre rendkívül előrehaladott állapotban van⁶, mára a középkorúak is jellemzően a többségi társadalom nyelvét birtokolják, a fiatalok pedig a legkritikább esetben beszélik a közösség által korábban beszélt nyelvváltozatot.⁷

a New Paradigm. Editors' Introduction. In: SORESCU-MARINKOVIĆ, Annemarie-KAHL, Thede-SIKIMIC, Biljana (szerk.): *Boyash Studies: Researching "Our People"*. Berlin, Frank & Timme Verlag, 2021, 9–35.

- 3 ROSENBERG Mátyás: *The Language of Boyash Communities in Central and Eastern Hungary.* In: SORESCU-MARINKOVIĆ, Annemarie-KAHL, Thede-SIKIMIC, Biljana (Eds.): *Boyash Studies: Researching "Our People"*. Berlin, Frank & Timme Verlag, 2021, 229–260. [a továbbiakban: ROSENBERG (2021a)]
- 4 MARUSHIAKOVA, Elena-POPOV, Veselin: *Who are "Oamenii Noștri (Our People)? Rudari, Lingurari, Boyash and Their Identities.* In: SORESCU-MARINKOVIĆ, Annemarie-KAHL, Thede-SIKIMIC, Biljana (Eds.): *Boyash Studies: Researching "Our People"*. Berlin: Frank & Timme Verlag, 2021, 37–72.
- 5 ROSENBERG Mátyás: Identificación y diferenciación lingüísticas de los gitanos *boyash* de Hungría. *VERBUM Analecta Neolatina.* 2018, 19(1-2), 99–117.
- 6 Lásd GADÓ Szilvia: Magyarul mondd, anyu! A beás nyelv nyelvészeti és nyelvökölógiai helyzetéről. *Iskolakultúra*, 2000/10, 34–48; ORSÓS Anna. *Egy elfelejtett beás közösség nyomában: Kétújfalu komplex vizsgálata* In: CSERTI CSAPÓ Tibor – ROSENBERG Mátyás (szerk.): *Horizontok és Dialógusok 2017. VI. Romológus konferencia. Tanulmánykötet.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, 2017, 253–268.
- 7 ROSENBERG Mátyás: *A közép- és kelet-magyarországi beások nyelvváltozatának néhány*

A magyarországi beásokat többen, különböző szempontok alapján alcsoportokra osztják⁸, azonban ezeknek a terminusoknak az ismerete nem általános; nem mindig tudható, hogy kik és milyen szempontok alapján neveznek meg egy-egy csoportot és alcsoportot, és milyen szempontok alapján rokonítják azt más csoportokkal vagy alcsoportokkal. Egyes etnikai csoportok nem vállalnak közösséget másokkal, adott esetben nem is ismernek magukon kívül más beásnak tartott közösségeket, az egyes csoportok megnevezéseiről pedig nem tudható, hogy van-e összefüggés azok feltételezett nyelvhasználatával és ha igen, milyen kapcsolat mutatható ki közöttük.⁹ A vizsgálatok eredményei minden más országban élő beás (vagy annak tartott) közösségben oly heterogének, hogy több kutató is felteszi a kérdést, vajon a beások – a nevüket jelölő ernyőterminussal együtt és azon túl – nemcsak a kutatók képzeletében alkotnak-e egyáltalán közösséget¹⁰.

3. A beás nyelvváltozatok megjelenése a tudományban

A rendelkezésre álló adatok alapján megállapítható, hogy az erdélyi dokumentumok például már a 18. század első felében tartalmaztak olyan családneveket, amelyek a famunka és az aranymosás tevékenységre utaltak: 1735-ből ismert egy Kalános nevű asszony, akit boszorkányságért ítétek el¹¹, 1737-ből *Az aranymosó cigányok összeírása* c. műben pedig a Kalános és Lingurar (románul „kanalas”) nevek szerepelnek¹². Az 1744-es, a kamara sátoros taxás cigányainak összeírásában pedig a Bojásul név, ami a 'beás'-nak

jellemzője. In: MAGYARI Sára – BARTHA Krisztina (szerk.): *Nyelvi közösségek – közösségi perspektívák*. Oradea, Partium, 2020, 83–92.

- 8 ERDŐS Kamill: *A magyarországi cigányság*. In: VEKERDI József (szerk.): *Erdős Kamill cigánytanulmányai*. Békéscsaba, A Békés megyei Tanács V. B. Cigányügyi Koordinációs Bizottsága és a Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, 1958/1989, 42–56.; KOVALCSIK Katalin: *A beás cigány népzene szisztematikus gyűjtésének első tapasztalatai. Zenetudományi dolgozatok*, 1988/1, 215–231.; KOVALCSIK Katalin: *A beás cigányok népzenei hagyományai*. In: BARNA Gábor (szerk.) *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században*. Salgótarján, Mikszáth Kiadó, 1993, 231–239.; N. BÉKEFI Margit: *A magyarországi teknővájó cigányok*. Romológiai Kutatóintézet Közleményei 4. Szekszárd, Romológiai Kutatóintézet, 2001.
- 9 ROSENBERG (2018) i. m. 102–107.
- 10 MARUSHIAKOVA, Elena – POPOV, Veselin i. m. 60-61.
- 11 KOMÁROMY Andor (szerk.): *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1910.
- 12 ZSÜPOS Zoltán: *Az erdélyi sátoros taxás és aranymosó fiskális cigányok a 18. században*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 1996.

megfelelő román szó első ismert előfordulása¹³. Az 1746-os, 1749-es és 1752-es összeírásokban számos más változata is szerepel ennek a névnek, amelyek viselői fakanálfaragó foglalkozást űztek, valamint a Linguráru név is¹⁴. Nem sokkal később, 1775-1776-ban említi először a beás etnonimát Augustini ab Hortis egy tudományos műben, még ha valószínűsíthetően hibás alakban is¹⁵, több más néprévvvel együtt.¹⁶

3.1. A beások első megjelenése a nem nyelvi kutatásokban

A beások által beszélt nyelvváltozatok vizsgálatának fókuszba kerülését késeinek tekinthetjük, ugyanis a statisztikai, illetve döntően néprajzi tematikájú cikkekhez képest az első nyelvleírásra közel egy évszázadot kellett várni. Ezt megelőzően Magyarországon a beás közösségeket elsőként nem nyelvi aspektusból, hanem mint tradicionális famegmunkáló mesterséget végző csoportokat kezdték vizsgálni, az első ismeretterjesztő újságcikkek is ebből a nézőpontból születtek.¹⁷ A Herrmann Antal-féle 1893. évi országos cigányösszeírás¹⁸ sem említi még név szerint a beásokat, azonban a famunkát végzőkről területi elhelyezkedés, munkájuk típusai és azok jellemzése alapján igen nagy bizonyossággal állítható, hogy jelentős részük beás volt¹⁹. Kovách

13 ZSUPOS i. m. 69.

14 ZSUPOS i. m. 10.

15 A **Bräschen* 'aranyászok' önelnevezés voltáról és esetleges gótbetűs félreolvasásáról ír NAGY. Számomra azonban a szövegből nem derül ki egyértelműen, hogy azt Kóczián udvari tanácsos a bánsági aranyosásról szóló jelentéséből olvasta 1769-ben, vagy Augustini által közvetlenül gyűjtött információról van szó, vö. NAGY Pál: *Beás cigányok a Kárpát-medencében. (Historikus metszetek a 18-19. Századból)*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, 2019; ill. FACUNA, Jozef – LUŽICA, René: *Rómska Kultúra*. Bratislava, Štátny pedagogický ústav, 2017.

16 AUGUSTINI ab Hortis Sámuel: *A magyarországi cigányok mai állapotáról, különös szokásairól és életmódjáról, valamint egyéb tulajdonságairól és körülményeiről, 1775-1776*. Újrakiadás: DEÁKY Zita–NAGY Pál (szerk.): *Augustini ab Hortis Sámuel*. Gödöllő-Budapest, Győrffy István Néprajzi Egyesület, Magyar Néprajzi Társaság, Szent István Egyetem, 2009; a beások korai történetének ismertetésével kapcsolatban ld. NAGY (2019) i. m.

17 Lásd pl. BRIGHT, Richard: *Travels from Vienna through Lower Hungary*. Edinburgh, A Constable and Co., 1818.; JÁNOSFALVI Sándor István: *A seprűs, kalános és tolvaj cigányok. Vasárnapi Újság*, 141, 1863; FEHÉR Zoltán: *Karcolat a teknővájó cigányokról. Gyakorlati Mezőgazda*, 9, 1892.

18 HERRMANN Antal: *A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott Czigányösszeírás eredményei. Magyar Statisztikai Közlemények (Új folyam)*, IX. Kötet, 1893.

19 Ismét felhívom a figyelmet, hogy nem szabad elfelejtenünk, hogy a teknővájás,

Aladár 1912-ben *Kezdetleges épületek Tolna vármegyében* című cikkében „teknővájó oláhokként”, illetve a magyarok „román faj- és nemzetségbeli honfitársaiként” azonosítja őket²⁰, nyelvükről azonban nem ejt szót. Gunda Béla 1934-ben megjelent *A teknővájó cigány és munkája* című tanulmányában már 34 beás kifejezést ad meg, döntően szerszámok és termékek neveit, valamint munkafolyamatok beás megfelelőit, melyet ő „oláh cigány”-nak nevez.²¹ Kováchhoz hasonlóan Gundánál megjelenik a „teknővájó oláh cigányok”, valamint „oláh cigányok” megnevezés, de hasonlóan jár el 23 évvel később Hegyi Imre is, aki a bakonycsernyei teknővájók leírása²² során nyelvükről információt nem közöl, de egy beás szót megemlíti.²³ Erdős Kamill 1958-ben megjelent tanulmányában megkülönböztet román cigányokat és teknővájó (vagy teknős) cigányokat, utóbbi csoportot *tiszaháti, füstös és dunás* alcsoportra bontja.²⁴ N. Békefi Margit 1963-ban írt – de csak 2001-ben megjelent – részletes tanulmánya egy *dunántúli* és egy *alföldi* főcsoportot határoz meg, valamint utóbbinak egy *tiszaháti* alcsoportját, írásában pedig több tucat beás kifejezést is említ.²⁵ Petercsák az *Adatok a teknővájó cigányok munkájához* c. művében²⁶ több beás kifejezést is megemlíti, melyet egy Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei teknővájótól hallott 1969-ben.

Fontos megemlíteni, hogy a közép- és kelet-magyarországi beás közösségekről a Dunántúlon élőkkel összehasonlítva aránytalanul keveset tudunk. N. Békefi meglehetősen részletes etnográfiai elemzését leszámítva²⁷ – mely a 70 évvel ezelőtti állapotokat tükrözi –, mindössze Kovalcsik Katalin gyűjtésére támaszkodhatunk, aki összesen tizenegy népdalt tett közzé a térségből, majd összefoglaló tanulmányában röviden említette őket²⁸ (részletesebben lásd a

fakanálkészítés és kosárfonás sosem volt kizárólag beás foglalkozás – más cigány és nem cigány csoportok is űztek tradicionális famunkát. Ismeretes, hogy Magyarországon több muzsikus cigány jelenleg is készít teknőt, a kosárfonást pedig jobbára nem cigányok végzik.

20 KOVÁCH Aladár: Kezdetleges épületek Tolna vármegyében. *Néprajzi Értesítő*, 1912, 13(3-4), 226–232.

21 GUNDA Béla: Teknővájó cigány és munkája. *Néprajzi Értesítő*, 1934, 26(1-2), 57–60.

22 HEGYI Imre: Adalékok a teknővájó cigányok megtelepedéséhez. *Néprajzi Közlemények*, 1957, 2(1–2), 176–184.

23 ROSENBERG (2021a) i. m. 232.

24 ERDŐS i. m. 42–43.

25 N. BÉKEFI i. m.

26 PETERCSÁK Tivadar: Adatok a teknővájó cigányok munkájához. *A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei*, 14, 98–104, 1975.

27 N. BÉKEFI i. m.

28 Lásd KOVALCSIK Katalin: *Florilye dă primăvară. Tavaszi virágok I. kötet*. Pécs, Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium, 1994. [a továbbiakban: KOVALCSIK (1994a)];

4. fejezetet). Közel tíz évvel később Landauer Attila három tanulmányt írt a tiszafüredi-poroszlói beások mai Magyarországra való áttelepüléséről, főként levéltári adatok tanulmányozása révén, emellett részletesen ír az életmódjukról, szokásaikról, foglalkozásukról és a közösségeik átalakulásáról, elsősorban szóbeli adatközlések nyomán²⁹, ugyanakkor nyelvi adatokat nem közöl.

3.2. Beás nyelvészeti kutatások

A beás nyelvváltozatok vizsgálata több okból sem kerülhetett fókuszba igen hosszú ideig. Egyrészt a román nyelvtudomány figyelmét csak jóval később keltették fel a Románia határain kívül élő román beszélők, különös tekintettel arra, ha ezek a közösségek nem a román etnikumhoz tartozónak vallották magukat, másrészt a magyarországi kutatók sokáig nem is voltak tudatában annak, hogy az ország határain belül élő cigányok adott csoportjai a román nyelv valamely változatát használják. Ha tudták, természetesnek tartották, hogy a román nyelvterületről érkező népcsoportok beszélik a román nyelvet, ez alól a cigányok sem jelentettek kivételt. A beások mellett ráadásul az oláh cigányok is hosszú ideig beszélték azt, ahogy a Románia felől érkező csoportok, pl. a gábor cigányok, jelenleg is beszélik. Később, mikor már néhányan rámutattak a beás közösségek különbözőségére, a kutatók úgy gondolhatták, a beások román nyelvváltozatai nem különböznek a romániai területi nyelvváltozatoktól, ezért nincs különösebb ok a tanulmányozásukra.

Az első három mű, mely a magyarországi beásokat nyelvi aspektusból vizsgálja és amelyek alapjaiban meghatározták a beások nyelvhasználatával kapcsolatos diskurzus irányvonalát, Papp Gyula nevéhez köthető: az első *Segédanyag beás cigány gyermekek magyar nyelvi kommunikációs készségének fejlesztésére*

KOVALCSIK Katalin: *Florilye dă primăvară. Tavasz virágok II. kötet*. Pécs, Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium, 1994. [a továbbiakban: KOVALCSIK (1994b)]; KOVALCSIK Katalin: *Roma or Boyash Identity. The Music of the "Ard'elan" Boyashes in Hungary*. *The World of Music*, 1996, 38(1), 77–93.

- 29 Lásd LANDAUER Attila: *K*. In: NAGY Attila–PÉTERFI Rita (szerk.): *Hídszerepek: Cigány integrációs kérdések*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat Kiadó, 2007, 215–236.; LANDAUER Attila: *Adalékok a beás cigányság korai történetéhez*. In: LANDAUER Attila–NAGY Pál (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi beásokról*. Gödöllő, Szent István Egyetem, Cigány Néprajzi és Történelmi Egyesület, 2009; LANDAUER Attila: *2010. A ticsánokról – kutatás közben. Adalékok a beáscigányság poroszlói és tiszafüredi történetéhez*. In: DEÁKY Zita–NAGY Pál (szerk.): *A cigány kultúra történelmi és néprajzi kutatása a Kárpát-medencében. A Bódi Zsuzsanna emlékére rendezett történelmi-néprajzi konferencia előadásai*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság; Gödöllő, Szent István Egyetem, 2010, 281–291.

címmel jelent meg³⁰, majd két évvel később követte rögtön két rendszerező munka, *A beás cigányok román nyelvjárása*³¹ és a *Beás-magyar szótár*.³² A kötetek tudományos igénnyel kívánnak fellépni a leíró nyelvészet területén, ugyanakkor számos bírálat érte őket több tekintetben is. Papp egyik alapvető módszertani hibája az volt, hogy a lejegyzés során tapasztalt precizitása nem terjedt ki az adatok rendszerezésére: a beásra mint „hiányos” nyelvváltozatra tekintett; a romániai cigányoktól gyűjtött szóanyagát összevegyítette a baranyai gyűjtésével³³, így a bevezetésben elhangzó állítás, mely szerint a mű célja, hogy a „dél-dunántúli beás (román v. teknővájó) cigányok nyelvéről igyekezzen átfogó képet adni”³⁴, nem valósulhatott meg maradéktalanul. A művek másik alapproblémája az, hogy az azokban képviselt ideológia homogenizáló, egységes történetet kíván megkonstruálni a beások számára. Papp vélekedése szerint a beások olyan egységes népcsoportként jellemezhetők, akik egy román, de a „román nyelvi környezettől elszakadt”, majd „sok magyar átvétellel gyarapodott” nyelvet beszélnek, aminek a „román eredetű szókincse mindössze 1500 szóból áll”. Majd egyetértően idézi Vekerdi véleményét, amely szerint a beások „az oláh cigányoktól eltérően közismertek munkaszeretetükről és becsületességükről”³⁵ [!], ezen vélekedés szerint tehát aki [a cigányok között] beásul kommunikál, az becsületes, illetve fordítva³⁶. A beás cigányok a kötetek alapján néhol „románul beszélnek”, néhol „román nyelvjárásban”, de a nép és a nyelv ikonikus viszonyában az általuk beszélt román nyelvjárás átértékelődve önálló beás nyelvvé válik.³⁷ Ez a gondolkodásmód, amely a nemzetet és a nyelvet

30 PAPP Gyula: *Segédanyag beás cigány gyermekek magyar nyelvi kommunikációs készségének fejlesztésére. Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból II.* Pécs, JPTE Tanárképző Főiskola, 1980.

31 PAPP Gyula: *A beás cigányok román nyelvjárása. Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból V.* Pécs, JPTE Tanárképző Főiskola, 1982. [a továbbiakban: PAPP (1982a)]

32 PAPP Gyula: *Beás-magyar szótár. Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból VI.* Pécs, JPTE Tanárképző Főiskola, 1982. [a továbbiakban: PAPP (1982b)]

33 Az információ Kovalcsik Katalintól és Tólos Endrétől származik, azonban Papp szóanyagát tanulmányozva magam is hasonló állásponton vagyok: vö. TÁLOS Endre: *A beás grammatikáirás problémái* (lektori jelentés), 2008.

34 PAPP (1982a) i. m.

35 PAPP (1980) i. m. idézi VEKERDI József: *A magyarországi cigány nyelvjárások* (doktori disszertáció). Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1977.

36 Papp Gyulával egykoron személyes kapcsolatban állók több ízben is jelezték felém, hogy kizártnak tartják, hogy ezeket a nézeteket ténylegesen is képviselte volna.

37 Vö. PAPP Gyula: *A beás (teknővájó) cigányok újlatin nyelve. Egy nyelv útja a latintól a*

szorosan összekapcsolja, homogenizáló és a nacionalizmusokra jellemző. Eszerint a nemzet egy elképzelt, egységes közösség, amely egy egységes (nemzeti) nyelvet beszél. A Papp nevéhez köthető három kötetben a preskriptív nézőpont és az ideológiával való súlyos áthatottság dominál, annak ellenére, hogy többek feltételezése szerint ezek a gondolatok a sorozatszerkesztő Várnagy Elemér álláspontját tükrözik.

A három kötet révén Papp emeli be a *beás* linguonimát a magyar tudományos diskurzusba elsőként; a két évvel később megjelent, részletesebb művében már úgy fogalmaz, a beás cigányok nyelve csak „bizonyos fenntartással” tekinthető román nyelvjárásnak, ezt azonban nem fejti ki részletesebben.³⁸ A beás terminus használatbavételének kérdését nem tárgyalja, a rendelkezésre álló információk alapján nem a beszélők etnikai és nyelvi öndefiníciójából indult ki. A beás beszélők önmagukról és nyelvükről alkotott képe elégséges feltételt jelentenek a beás mint társadalmi csoport és mint nyelv kategóriák létrejöttéhez, azonban nyelvészeti szempontból ezek önmagukban véve nem elégséges feltételek ahhoz, hogy a beásról mint nyelvről kezdjünk beszélni.

A beás terminus azonban – azon túl, hogy valós etnikai csoportokat jelöl – nem csak nyelvészeti okból problematikus. Egyrésztől azért, mert nem egy jól körülhatárolt társadalmi csoportot jelöl. Nincsenek olyan objektív kritériumok, amelyek alapján egyértelműen körülhatárolható lenne, ki beás, magyar stb., ezek viszony-fogalmak, melyek az elhatárolódás és a különbségtétel társadalmi gyakorlataiban jönnek létre, szituatívan változhatnak és függenek például a külső és belső identifikációtól. Másrészt nincsenek objektív ismérvek arra sem, hogy mi önálló nyelv és mi nem az, illetve mi önálló dialektus, vagy aldialektus, tekintve, hogy ezek társadalmilag konstruált kategóriák; főként az Ausbau-nyelvek esetében jelent különösen problémát a distinkció.³⁹ A későbbi nyelvi és nem nyelvi kutatások kevés kivételtől eltekintve már a Papp által kijelölt utat járják: a kissé változatos, de mégis egységre törekvő

beásig. In: FORRAY R. Katalin (szerk.): Romológia - Ciganológia. Pécs, Dialógus Campus Kiadó, 2000, 207-220.

38 PAPP (1982a) i. m. 7.

39 SZALAI Andrea: Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és a nyelvi sokféleség. *Nyelvtudományi Közlemények*, 103, 2006, 163–204.; FEISCHMIDT Margit: *Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában*. In: FEISCHMIDT Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010, 7–29.; ARATÓ Mátyás: *Beás nyelvjáráskutatás a Kárpát-medencében*. In: BENŐ Attila–FAZAKAS Emese–ZSEMLYEI Borbála (szerk.): *Többszervezés és kommunikáció Kelet-Közép-Európában*. Cluj-Napoca, Societatea – Muzeului Ardelean, 355–365, 2015. [a továbbiakban: ARATÓ (2015a)]

„beás nyelv” és „beás nép” szoros összekapcsolásának mítoszát képviselik az ernyő-terminusok használatának révén.

Mintegy húsz évvel később, Gadó nyelvi vizsgálatában⁴⁰ rámutat, hogy a beás nyelvközösség társadalmi helyzete kedvezőtlen más nyelvközösségekhez, különösen a többségi magyar nyelvközösségekhez viszonyítva. A beszélők a beás közösségről negatív képet festenek, a beás nyelv presztízse alacsony, a fiatalok pedig az általánosan domináns nyugati nyelvek és a magyar felé orientálódnak. A két vizsgált beás közösségben (Komló és Mindszentgodisa) az intergenerációs nyelvelhagyás intenzív, a kutatás megállapítja, hogy egyik közösségben sem találni olyan gyermeket, aki folyékonyan tudna társalogni beásul, sőt olyat sem, akitől egyetlen kerek beás mondatot hallani lehetett volna.

Orsós Anna doktori disszertációjának⁴¹ átdolgozott változata⁴² hat, dunántúli nyelvváltozatot beszélő beás nyelvi közösség szociolingvisztikai leírására vállalkozik, valamint egy baranyai vármegyei Mánfán végzett, komplex kétnyelvűségi kutatás eredményeit is felhasználja, hogy feltárja a beás nyelvhasználat háttérbe szorulását előidéző okokat. A kutatás során a különböző életkorú és nemű csoportok nyelvi viselkedése is megfigyelésre kerül, így átfogó képet kapunk a magyarországi beások helyzetéről és a beás nyelv oktatásával kapcsolatos oktatás- és nyelvpolitika néhány kérdéséről. A dolgozat megállapítja, hogy a beások identitása, beleértve a fiatalabb korosztályt is, erős, annak ellenére, hogy a beás nyelvű kommunikáció egyre ritkább.

A magyarországi beások által beszélt nyelvváltozatok egyik nagy tudósának Tálós Endrét tartotta a nyelvtudomány annak ellenére, hogy a legtöbb műve kéziratban maradt. A *Dunántúli beás morfofonológia* c. kiadatlan műve 1987-ban íródott és komoly alapossággal bírálja Papp műveit⁴³, kitérve a munténiai-bánáti nyelvváltozatot beszélők sajátosságaira.⁴⁴ A témában az egyetlen megjelent bevezető tanulmánya *A cigány és a beás nyelv Magyarországon* címmel jelent meg⁴⁵, mely a romani és a beás történeti és szociolingvisztikai leírását tűzte ki célul. Valójában a beásról szóló legfontosabb írása *A beás grammatikairás prob-*

40 GADÓ i. m.

41 PÁLMAINÉ ORSÓS Anna: *Nyelvi helyzet, nyelvoktatás, nyelvtanárképzés. Vizsgálatok és gondolatok a beás nyelv megőrzésének lehetőségeiről* (disszertáció). Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2006.

42 ORSÓS Anna: *A beás nyelv megőrzésének lehetőségeiről*. Pécs, Virágmandula Kft., 2012.

43 PAPP (1980, 1982a, 1982b) i. m.

44 TÁLOS Endre: *Dunántúli beás morfofonológia* (kézirat), 1987.

45 TÁLOS Endre: *A cigány és a beás nyelv Magyarországon*. In: KOVALCSIK Katalin (szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. Budapest, BTF-IFA-OM, 2001, 317–324.

lémái című lektori bírálata⁴⁶, ami az Orsós–Kálmán szerzőpáros *Beás nyelvtan*⁴⁷ c. műve alapján készült (részletesebben lásd a 3.4. fejezetben), és ami inkább tekinthető egy teljesen más aspektusból, alapjaiban újraírt könyvnek, mint pusztán lektori jelentésnek. Beás-magyar szótára⁴⁸ befejezetlenül maradt az utókorra.

A máig legfrissebb összegző mű a *The Boyash in Hungary [A beások Magyarországon]* nevet viseli⁴⁹, melyben a szerzőpáros a két Magyarországi beás nyelvváltozatot hasonlítja össze (részletesebben lásd a 4. fejezetben).

3.3. A beás nyelvváltozatokat érintő nem nyelvészeti kutatások

Az 1990-es évektől indulnak meg az orális folklór szisztematikus feltárását és elemzését célzó terepmunkán alapuló gyűjtések. Az legfontosabb szerepe Kovalcsik Katalin etnomuzikológusnak volt, miután az első, beásokkal kapcsolatos cikke 1988-ban *A beás cigány népzene szisztematikus gyűjtésének első tapasztalatai* címmel jelent meg mintegy előzetesként⁵⁰, amit Orsós Annával közösen a baranyai Ormánság beások lakta településein végzett népdal- és népmesegyűjtési munka előzött meg, később ennek anyagai váltak az első beás korpuszá.⁵¹ A gyűjtőmunka során lejegyzett 57 népdalt az 1994-ben kiadott *Florilye dă primăváră – Tavaszi virágok első*⁵², majd második kötete tartalmazta⁵³, a gyűjtött 12 mesét pedig az ugyanezen évben kiadott *Fátá ku pǎru dă ar – Az aranyhajú lány* c. mű első kötetében adták ki. Utóbbi Orsós Anna társszerzőségével, aki a Pécsi Tudományegyetem Romológia tanszékét vezette 2011 és 2021 között. A mesegyűjtemény második részét képező 12 mese már kizárólag Orsós Anna szerzősége alatt jelent meg⁵⁴. A gyűjtőmunka

46 TÁLOS (2008) i. m.

47 ORSÓS Anna–KÁLMÁN László: *Beás nyelvtan*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2009.

48 TÁLOS Endre: *Beás-magyar szótár* (kézirat), é.n.

49 KAHL, Thede–NECHITI, Ioana: *The Boyash in Hungary. A Comparative Study among the Arġeleni and Munċeni Communities. Vanishing Languages and cultural Heritage Vlach, vol. 1*. Vienna, Austrian Academy of Sciences, 2019.

50 KOVALCSIK (1988) i. m.

51 ORSÓS (2012) i. m. 77.

52 KOVALCSIK (1994a, 1994b) i. m.

53 A hitelesség kedvéért említem, hogy szerepel egy beás dal is a *A csenyétei daloskert* c. kiadványban a Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyei településről gyűjtött anyagok között is, azonban azt kazettáról tanulták; vö. KOVALCSIK Katalin–KUBINYI Zsuzsa: *A csenyétei daloskert. Magyar cigány iskolai énekeskönyv*. Pécs, Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium, 2000.

54 ORSÓS Anna: *Fátá ku pǎru dă ar - Az aranyhajú lány II. Beás cigány iskolai népmesegyűjtemény*. Pécs, Gandhi Gimnázium, 1998.

során kristályosodott ki az a szemlélet, hogy a beás szövegeket nem csupán, mint a filológia számára hasznos korpuszt kell kezelni, hanem olyan eszköznek kell tekinteni, melynek segítségével a kétnyelvű, illetve a magyar nyelvvel mind szóban, mind írásban megismerkedettek is könnyedén megérthetik azokat. Ennek megfelelően a szövegeket elsősorban a magyar helyesírás szabályai szerint írták le, ugyanakkor azokat olyan jelölésekkel egészítették ki, melyek elengedhetetlenek a beás nyelv lejegyzéséhez és reprodukálásához.⁵⁵ Kovalcsik utolsó beás népmeséket és szokáselbeszéléseket tartalmazó kötete a 2001-ben jelent meg⁵⁶, viszont számos gyűjtése, pl. a Zala vármegyei Galambokon felvett népmesék, melyek a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetben vannak, a mai napig kiadatlanok.

Ezzel párhuzamosan 1991-ben megjelenik Eperjessy Ernő gyűjtésében *A három sorsmadár című* beás népmeséket tartalmazó kötet⁵⁷, amiben a beás-magyar kétnyelvű Bogdán Mátyás a szokásától eltérően magyarul mesélt 40 mesét a gyűjtőnek, azonban Bogdán Béla ezek közül kettőt beás nyelven is lejegyzett. Tengerdi Győző népzene kutató saját, Somogy vármegyei gyűjtéséből öt népzenei könyvet állított össze, melyek közül egyet a beásoknak szentelt: a *Baltoni nádás berek* című kötet 184 beás népdalt tartalmaz.⁵⁸ Két évvel később, Orsós Anna társszerzőségével⁵⁹ a pécsi Gandhi Gimnázium tankönyvként is kiadta a kötetet – kissé megrostálva a dalkincset, tekintettel arra, hogy egyes művek a szerzők véleménye szerint nem voltak megfelelőek az iskolai használatra.

2002-ben jelent meg a két legújabb gyűjtött beás meséket tartalmazó kötet *Nauă korbj – Kilenc holló*⁶⁰ és *Minukă: puvescsé dă cîgány pã lyimbă dă băjás sî dă ungurj* címmel.⁶¹ Fontos megjegyezni, hogy az előbbiben is megjelennek

55 ROSENBERG Mátyás: Ortografii practice pentru graiurile băieșe din Ungaria. *Verbum: Analecta Neolatina* 2020, 21(1-2), 309–331.

56 KOVALCSIK Katalin–KONRÁD Imre–IGNÁCZ János: *Aminy ku putyere – Bátor emberek*. Pécs, Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium, 2001.

57 EPERJESSY Ernő: *A három sorsmadár – The three fates – Őrtilos beás cigány népmesék*. In: KRÍZA Ildikó (szerk.): *Ciganisztikai tanulmányok – Hungarian Gypsy Studies* 8. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Néprajzi Kutató Csoport, 1991.

58 TENGERDI Győző: *Baltoni nádás berek. Beás cigány népdalok* (első kiadás). Kaposvár, Móricz Zsigmond Múvelődési Ház, 1996.

59 TENGERDI Győző–ORSÓS Anna: *Baltoni nádás berek. Beás cigány népdalok* (második kiadás). Pécs, Gandhi Gimnázium, 1998

60 KALÁNYOS Terézia: *Nauă korbj - A kilenc holló. Beás cigány mesék beás és magyar nyelven*. Pécs, Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium, 2002.

61 GIDÁNE ORSÓS Erzsébet–LANTOS Gábor: *Minukă: puvescsé dă cîgány pã lyimbă dă băjás sî dă ungurj. Minúka: Cigány mesék beás és magyar nyelven*. Pisu, Univerzită dă Scsjitură dă Pisu, Însztitut dă Învăcătură dă Mécscérj, 2002.

neologizmusok, de az utóbbi tulajdonképp az egyetlen irodalmi jellegű kiadvány, mely nyíltan nyelvújító szándékkal lép fel – még ha sok szempontból kifogásolható módon is⁶² – kapcsolódva ahhoz a folyamathoz, mely a beás beszélt és írott nyelvet tudatos nyelvalkító tevékenység alanyává teszi.

3.4. A beás nyelv tudatos formálása

A kezdetleges nyelvleírások és az orális folklórkincs gyűjtése mellett a tudatos nyelvpolitikai tevékenységek is megjelennek a palettán. 1993-ban a beás elnyerte hivatalosan a kisebbségi nyelvi státuszt és tanításának lehetőségét állami iskolákban is fakultációként⁶³, 1994. őszétől pedig a Kaposvári Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola (jelenleg Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Kaposvári Campus) kétéves posztgraduális romológus képzést szervezett, melynek keretében a romanit és beást is oktatni kezdtek. A tanszék 1996-tól szüneteltette a nyelvoktatást, majd a tanszékvezető tragikus halála után végleg megszüntette. Ezzel egyidőben megkezdődött a beás nyelvoktatás a pécsi Gandhi Gimnáziumban, amely azóta is szünet nélkül folyik. A Pécsi Tudományegyetemen pedig 1996-tól a Bölcsészettudományi Kar Nyelvészeti Tanszékén Romológia specializáció keretében megkezdődött a romani és a beás oktatása, mely szintén a mai napig tart.⁶⁴ 1996-tól kezdve lehet beásból államilag akkreditált nyelvvizsgát tenni az ELTE Origó Nyelvi Centrumban, 2005-től lehet közép- és emeltszintű érettségit tenni, valamint 2006-ban tíz iskolában tanították a beás nyelvet 1042 tanulóknak.⁶⁵

A beás oktatásához szükséges nyelvkönyvek és szótárak korábban hiányoztak, az oktatási lehetőségek létrejötte viszont komoly ösztönzést jelentett, hogy megalkossák őket. Ezen kezdeményezések révén megindult a beás nyelv sztenderdizálása is, amely minimális nyelvi változatossággal rendelkezik, és a Tolna vármegyében beszélt idiolektust tekinti alapnak. Az első beás nyelvtankönyv 1994-ben jelent meg⁶⁶, melyet két további kiadás követett.⁶⁷

62 Részletesebben lásd ARATÓ Mátyás: *Gyakorlati beás helyesírások Magyarországon (szakdolgozat)*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2013.

63 A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény alapján.

64 PÁLMAINÉ ORSÓS (2006) i. m.

65 PÁLMAINÉ ORSÓS (2006) i. m.

66 ORSÓS Anna: *Beás nyelvkönyv kezdőknek. Pã lyimbã bãjásilor*. Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, 1994.

67 ORSÓS Anna: *Beás nyelvkönyv. Pã lyimbã bãjásilor (második kiadás)*. Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, 1997a.; ORSÓS Anna: *Beás nyelvkönyv. Pã lyimbã bãjásilor (harmadik, javított kiadás)*. Kaposvár, Dávid Oktatói és Kiadó Bt, 2002.

Nem sokkal később, 2009-ben jelent meg a *Beás nyelvtan*⁶⁸, ami az 1994-es tankönyv nyelvi ismereteinek átdolgozott, kiegészített változatát takarja, egyrészt bevezetve egy merőben új írásrendszert, mely egyelőre nem akadt követőkre, másrészt a nyelvi korpusz továbbra is a Tolna vármegyében beszélt nyelvváltozatot képviseli. Elsőként 1996-ban jelenik meg a beás-magyar-beás szótár⁶⁹, amit gyorsan követnek az Orsós-féle szótárak beás-magyar⁷⁰ és magyar-beás⁷¹ irányban is, majd a nyelvtanulók számára készült beás-magyar igeosztár jelenik meg ragozási táblázatokkal, kollokációkkal.⁷²

A 2000-es évektől elsősorban magyar és külföldi irodalmi szövegek fordításai jelentik a beás nyelven megjelent műveket⁷³, majd hat mondókás könyv is napvilágot lát⁷⁴, melyek azonban mind magyar mondókák beás fordításait

68 ORSÓS–KÁLMÁN i. m.

69 VARGA Ilona: *Beás–magyar, magyar–beás szótár*. Piliscsaba, Konsept-H, 1996.

70 ORSÓS Anna: *Beás-magyar kéziszótár. Vorbé dă băjás*. Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola Társadalomtudományi és Közművelődési Tanszék, 1997; ORSÓS Anna: *Beás-magyar kisszótár. Vorbé dă băjás*. Kaposvár, Dávid Kiadó, 2003.

71 ORSÓS Anna: *Magyar-beás kéziszótár. Vorbé dă ungur*. Kaposvár, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, 1999.; ORSÓS Anna: *Magyar-beás szótár*. Kaposvár, Dávid Oktatói és Kiadó Bt., 2004.

72 ORSÓS Anna: *Beás-magyar igeosztár*. Pécs, Gandhi Gimnázium, 2002.

73 PETŐFI Sándor: *János vitéz – Jánš dă Vityáz – John the Valiant*. Pécs, Fodor Ildikó – Devi Art Alapítvány, 2002; JÓKAI Mór: *Bárou-l dă cîgán – pã lyimbã dă băjás – A cigánybáró*. Nagykanizsa, Czupi Kiadó, 2003; FRANKOVICS György (szerk.): *Kum Sever i kum Jug. Kumãtri dă vînt. Horvátországi, bosznia-hercegovinai, és dráva menti roma népmesék és legendák*. Pécs, Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, 2012.

74 GOMBOS Péter (szerk.): *Lá szá szfátászkhã dăp-ásztã sî péstyî (magyar gyerekversek beás nyelven)*. Jutta, Profunda Könyvek, 2006; projekt keretében, 2011; ORSÓS Anna (szerk.): *Elment a lúd... O mérsz gîszkhã... Gyermekekversek, mondókák beás és magyar nyelven*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Romológiai Kutatóközpont, 2021; ORSÓS Anna–GÁBOR János–KOMÁROMI Mária–MAJSAI Virág Eszter: *Krãk, krãk, vergyé. Bújj, bújj zöld ág. Beás mondókáskönyv*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék & PROFUNDA Könyvek, 2009; ORSÓS Anna–KÓVÁRI Zoltánné–LÁNG Eszter–VASS Tünde. *În zuã krisjunuluj. Karãcsony napján. Beás nyelvű mondókáskönyv*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék & PROFUNDA Könyvek, 2010; ORSÓS Anna–BORBÁNDINÉ SZŐCS Zsuzsanna–LÁNG Eszter–ROSENBERG Mátyás (szerk.): *Noj nyisz lumecãrá. Mi vagyunk a világ*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Romológiai Kutatóközpont, 2021.

tartalmazzák. A különböző tantervek és pályázati lehetőségek révén beás nyelvű tankönyveket adnak ki az általános iskola 1-2. osztálya számára⁷⁵, illetve foglalkoztató segédkönyveket is⁷⁶, és megjelenik a PROFEX nyelvvizsgára felkészítő feladatgyűjtemény is.⁷⁷ Végül megjelenik két digitális tankönyv⁷⁸ és a kétszintű érettségi vizsgára felkészítő feladatgyűjtemények.⁷⁹

4. Kutatások területi disztribúciója és a nyelvváltozatok reprezentációja

A korai kutatások az ország számos területén vizsgáltak teknővjókat⁸⁰, így például Erdélyben⁸¹, Tolna vármegyében⁸², Fejér vármegyében⁸³, illetve Magyarország szinte teljes területén⁸⁴. Petercsák⁸⁵ Oláh József nevű adatközlője

75 NEMES Gizella: *Bájsescsé Kenyvé 1.* Budapest, CROATICA Nonprofit Kft, 2012; NEMES Gizella: *Bájsescsé Kenyvé 2.* Budapest, CROATICA Nonprofit Kft, 2012; NEMES Gizella: *Irkă dă lukru 1.* Budapest, CROATICA Nonprofit Kft, 2012; NEMES Gizella: *Irkă dă lukru 2.* Budapest, CROATICA Nonprofit Kft, 2012.

76 RADICS József: *Kényvé Nasztră. Beás nyelvű munkafüzet.* Darány, KKI, 1994; GIDÁNE ORSÓS Erzsébet: *Pamacs az iskolába indul. Pamacs szá purnyescsé în iskolă.* Piliscsaba, Konsept-H Kiadó, 2000; LÁNG Eszter: *Beás nyelvi játékok. Zsakă tyé ku noj! Oktatási segédanyag a beás nyelv tanításához.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Nevelésudományi Intézet Romológiaiai Kutatóközpont Beás nyelvi műhely, 2021.

77 ORSÓS Anna: *Felkészülési segédanyag a Profex nyelvvizsgaközpont beás nyelvvizsgájához – CD melléklettel – hangzó anyag és mintatesztek megoldásokkal.* Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, 2005.

78 ORSÓS Anna–DÉRI Ildikó: *Tanulj velünk beásul! - Învăcă băjisestyé ku noj! Digitális tankönyv.* Készült a TÁMOP-4.1.2.-08/1/A-2009-0050 Komplex digitális tananyag- és taneszköz-fejlesztés című projekt keretében, 2011.; ORSÓS Anna–LÁNG Eszter: *Tanulj velünk beásul! II. Învăcă ku noj băjisestyé! II. Beás elektronikus tankönyv.* Pécs, Gandhi Gimnázium Közhasznú Nonprofit Kft, Nemzetiségi – Roma Módszertani, Oktatási és Kulturális Központ, 2022.

79 ORSÓS Anna – LÁNG Eszter: *Emelt szintű írásbeli érettségi vizsgára felkészítő feladatgyűjtemény. Beás nyelv.* Pécs, Gandhi Gimnázium Közhasznú Nonprofit Kft., 2021; ORSÓS Anna–LÁNG Eszter: *Középszintű írásbeli érettségi vizsgára felkészítő feladatgyűjtemény. Beás nyelv.* Pécs, Gandhi Gimnázium Közhasznú Nonprofit Kft., 2021.

80 HERRMANN i. m.; ERDŐS i. m.

81 ZSUPOS i. m.

82 KOVÁCH i. m.

83 HEGYI i. m.

84 N. BÉKEFI i. m.

85 PETERCSÁK i. m.

családjával a Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében lévő Vencsellőn (ma Gávavencsellő) lakott és 12 éves korától rendszeresen járta az apjával a környékbeli falvakat, aztán elsőként ő is Vencsellőn, majd a Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyei Felsőbereckiben telepedett le, viszont az év nagy részében a Bodrogköz, Hegyalja és a Hegyköz falvaiban dolgozott. Külön érdekességet jelent Gunda Béla adatközlője, Szász József ugyanis a tanulmány szerint *zsujtári⁸⁶, azonban Abaúj vármegyei *Zsujtár nevezetű településről nincs tudomásom. Valószínűleg elírásról van szó, hiszen a település nevének ilyen alakja nem adatolt⁸⁷, vélhetően a szerző Zsujtára gondolt. Azonban nem csak az adatközlő által használt etnonima ritka a beásokkal foglalkozó szakirodalomban (**kovotare* < vö. r. *covătar* 'teknővájó'), de viselt családneve sem jellemző más teknővájó mesterséget korábban gyakorló csoportok között, ráadásul valószínűsíthetően máig ő az egyetlen adatközlője annak az általa is beszélt nyelvváltozatnak, amely a többivel – a publikált nyelvi adatok alapján – csak részleges átfedést mutat.

A későbbi kutatások területileg és a nyelvváltozatokat tekintve is szűkítik a repertoárt. A Papp-féle nyelvleírások alapvetően egy adatközlő, a Baranya vármegyei cserdi Orsós Mátyás idiolektusa alapján készültek⁸⁸, Eperjessy⁸⁹ egyetlen adatközlője életének legnagyobb részét Zala vármegyében töltötte, Kalányos⁹⁰ és Gidáné Orsós–Lantos⁹¹ gyűjtéseiről pedig nem ismeretes, honnan származnak, de a főképp Dunántúlon beszélt erdélyi-bánáti (*árgyelán*) nyelvváltozatot tükrözik. Gadó⁹² két, Orsós⁹³ egy baranya vármegyei településen végezte részletes vizsgálatait. Tálos⁹⁴ apróbb megjegyzésektől eltekintve a baranyai nyelvváltozatot tárgyalja Papp⁹⁵ és Orsós⁹⁶, Kovalcsik–Orsós⁹⁷ és Orsós–Kálmán⁹⁸ tolnai-baranyai korpusza alapján. A Kahl–Nechiti⁹⁹ szerzőpáros által írott *The Boyash in Hungary [A beások Magyarországon]* című

86 GUNDA i. m. 57.

87 Vö. Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997.

88 PAPP (1980, 1982a, 1982b) i. m.

89 EPERJESSY i. m.

90 KALÁNYOS i. m.

91 GIDÁNÉ ORSÓS–LANTOS i. m.

92 GADÓ i. m.

93 ORSÓS (2008) i. m.

94 TÁLOS (1987, 2008) i. m.

95 PAPP (1980, 1982a, 1982b) i. m.

96 ORSÓS (1994, 1998) i. m.

97 KOVALCSIK–ORSÓS i. m.

98 ORSÓS–KÁLMÁN i. m.

99 KAHL–NECHITI i. m.

korszerűnek szánt *összegző műve* pedig nem csak a várakozásokhoz képest rendkívül pontatlan, elírásokkal, hibákkal és félreértésekkel teli, komplex problémákat leegyszerűsítően tálaló mű, *de az átfogó címhez képest igen szerény a mintavételi pontokat és az adatközlők számát tekintve is*¹⁰⁰: három baranya vármegyei településen (Pécs, Gilvánfa és Alsószentmárton) összesen 16 adatközlőre támaszkodtak, akik közül 7 a Dunántúlon beszélt erdélyi-bánáti (*árgyelán*) dialektust, 7 a munténiai-bánáti (muncsán) dialektust, 1 mindkettőt beszélt, 1 adatközlőről pedig nem derül ki, milyen nyelvváltozatot beszélt. A képet árnyalja, hogy a munténiai-bánáti (muncsán) nyelvváltozatot beszélők között legalább 4-en közvetlen rokonok és egy beszélő nem anyanyelvű – *utóbbi lehetséges, hogy tévesen szerepel a nyelvi adatközlők között.*

A Tengerdi¹⁰¹ által gyűjtött népdalok 41 adatközlőtől származnak 15 Somogy vármegyei településről. Kovalcsik és kutatótársai 2 Jász-Nagykun-Szolnok, 2 Heves, 1 Bács-Kiskun és 6 Pest vármegyei népdalt gyűjtöttek, a többi 96 dél-dunántúli¹⁰². A *Fátá ku pǎru dǎ ar* [Aranyhajú lány] kötetei 12-12 baranya vármegyei mesét tartalmaznak¹⁰³, Kovalcsik–Konrád–Ignác¹⁰⁴ adatközlői kivétel nélkül dél-dunántúliak. A 3.4.-es fejezetben szereplő szótárak, ige-szótárak, nyelvi felkészítő segédkönyvek, mondókáskönyvek, műfordítások, feladatlapok és internetes tananyagok – melyeket nem sorolok fel újra –, kivétel nélkül az erdélyi-bánáti (*árgyelán*) dialektus főként Tolna, esetenként Baranya vármegyei idiolektusát *képviselik. Kevéssé ismert ugyanakkor, hogy a Győr-Moson-Sopron vármegyei Ásványrárón élő beásokról dokumentumfilm is készült 1993-ban*¹⁰⁵, melynek vágott változata nem maradt fenn, a nyersanyag viszont a mai napig látható. Falcsik¹⁰⁶ egy novellában ír a szintén Győr-Moson-Sopron vármegyei Kónyban élő, vagy dolgozó teknővájókkal való találkozásról – noha nem a *beás* terminussal nevezi meg őket, a környezetet ismerve minden kétséget kizáróan beásokról van szó.

100 „Mentségükre legyen mondva”, a dialektusok részletes összehasonlításához szükséges nyelvi adatok összegyűjtésére, azaz a terepmunkára összesen 12 napot szántak [sic!].

101 TENERDI i. m.

102 KOVALCSIK (1994a, 1994b) i. m.

103 KOVALCSIK–ORSÓS i. m.; ORSÓS (1998) i. m.

104 KOVALCSIK–KONRÁD–IGNÁCZ i. m.

105 HARTYÁNDI Jenő–PERGER Gyula: Teknővájó cigányok Ásványrárón (film), 1993. <http://www.etnikarchiv.hu/index.php?modul=filmek&kod=3906&nf=1&nyelv=hun&kat=704&ev=12&kezd=0> (2023. 05. 04.)

106 FALCSIK Mari: 1963 – Érzékek birodalma. *PRAE. A művészeti portál*, 2014. 02. 18. (<https://www.prae.hu/article/7031-1963-erzekek-birodalma/>) (2023. 05. 04.)

Az adatközlők és a mintavételi helyek csökkenése, illetve kiegyenlítetlensége azonban több szempontból sem szerencsés, a nyelvészet számára épp úgy nem, ahogy az oktatásban való hiteles nyelvi reprezentáció is sérül, ha a diákok jelentős része sosem találkozik a saját nyelvváltozatának írásbeliségével.¹⁰⁷ A beás nyelvváltozatok ráadásul a normatív erő hiánya miatt divergens változást mutatnak¹⁰⁸, a különböző többségi nyelveknek kitett beszélők ráadásul eltérő országokban egészen más nyelvi hatásoknak vannak kitéve, miközben az ingadozás nem csak országonként, településenként, családonként, de még egyéni repertoárokon belül is jelentős.¹⁰⁹ Rendkívül keveset tudunk az országon belüli dialektális heterogenitásról, pl. a munténiai-bánáti (muncsán) nyelvváltozatról¹¹⁰, a közép- és kelet-magyarországi (erdélyi-körösvidéki) nyelvváltozatról¹¹¹, környező országok nyelvváltozatairól, pl. a szlovákiai, ukrainai beásokról¹¹² nem is beszélve.

107 ARATÓ Mátyás–GÚTI Erika: *Gondolatok a beás nyelvi korpusztervezésről, különös tekintettel a helyesírás-tervezésre*. In: KISS Gábor (szerk.): *Világ és nyelv szenvedéllyel – Köszöntő kötet* Gecső Tamás 60. Születésnapjára. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 174. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2015, 145–150.

108 ARATÓ Mátyás: *A beás nyelvjáráskutatás előzetes tapasztalatai*. In: ARATÓ Mátyás–CSERTI Csapó Tibor (szerk.): *Romológia “akkor és most” - romológusok második szakmai konferenciája (Konferenciakötet)* (Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 30.). Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont – Wlisslocki Henrik Szakkollégium, 2013, 47–65.

109 ARATÓ (2015a) i. m.

110 ARATÓ Mátyás: *Az alsószentmártoni muncsánok nyelvváltozatának dialektális háttere*. In: CSERTI Csapó Tibor (szerk.): *Horizontok és dialógusok. V. Romológus konferencia – tanulmánykötet* (Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 38.). Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont, 2016, 94–112.; ROSENBERG Mátyás–MIKESY Gábor: *Denumiri geografice băieșe în graiul muntenesc (muncán) din sud-vestul Ungariei. Studia Romanica et Anglică Zagrabienă*, 66, 2021, 177–185.

111 ROSENBERG Mátyás: *A közép- és kelet-magyarországi beások nyelvváltozatának néhány jellemzője*. In: MAGYARI Sára–BARTHA Krisztina (szerk.): *Nyelvi közösségek – közösségi perspektívák*. Oradea, Partium, 2020, 83–92.; ROSENBERG (2021a) i. m.

112 ARATÓ Mátyás: *Dialektológiai terepmunka Kelet-Szlovákia beás közösségeiben*. In: CSERTI Csapó Tibor (szerk.): *Horizontok és dialógusok. IV. Romológus konferencia – tanulmánykötet* (Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 35.). Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont, 2015, 36–48.; ROSENBERG Mátyás: *Keletről nyugatra – Beás nyelvváltozatok Kelet-Szlovákiában*. In: GYÓI Renáta–KOCIS Zsuzsanna–KRIZSAI Fruzsina (szerk.): *Kérdések a Félúton műhelyéből, utak a megoldásokhoz. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának 11. Félúton konferenciáján*

5. Összegzés

A beás nyelvváltozatokkal kapcsolatos ismereteink rendkívül késeiiek, hiszen már 18. század első felében megjelennek a teknővájó közösségek különféle statisztikákban, leírásokban és a különböző etnográfiai aspektusból közölt információk megjelenése is folyamatosnak tekinthető a 20. század során. Az első nyelvleírásra egészen az 1980-as évekig kell várni, mely azonban sok kritikát is kapott, mégis részben kijelölte azt az utat, amit a beásokkal kapcsolatos magyarországi tudományos diskurzus jelenleg is bejár. Az 1990-es évektől kezdődően megjelennek a folklorisztikai és zenei kutatások, melyek azonban fontos korpuszát képezhetnek a nyelvi vizsgálatoknak is, ezek azonban a 2000-es évek elején megállni látszanak, valószínűleg szoros összefüggésben az autentikus beás beszélők számának drasztikus csökkenésével. Ezzel párhuzamosan megjelennek az oktatási segédanyagok, szótárak és elektronikus tananyagok, melyek a korábbi gyűjtéseken, illetve körülbelül féltucat szerző egyéni nyelvhasználatán alapulnak. A korai korszak kezdetleges területi és dialektális sokszínűsége az 1990-es évek végére teljesen megszűnik, a publikált anyagok egyetlen kivételtől eltekintve a főként a Dél-Dunántúlon beszélt erdélyi-bánáti (*árgyelán*) nyelvjárást képviselik, miközben saját nyelvészeti kutatásaim azt jelzik, hogy a beás nyelvváltozatok száma, helyzete, története, viszonyai, a beszélők nyelvi identitása és repertoárja sokkal heterogénebb képet mutat, mint amire elmúlt évtizedekben megjelent magyarországi kiadványokból *következtethetnénk*, ráadásul ezt az elmúlt két évtizedben megjelent nemzetközi, beásokkal kapcsolatos tudományos publikációk is alátámasztják.

elhangzott előadások tanulmánykötete. Budapest, Kalota Művészeti Alapítvány, 2017, 99–114.; ROSENBERG Mátyás: *A Kárpátalján végzett beás terepmunka néhány előzetes eredménye a demográfiai adatok fényében*. In: CSERTI CSAPÓ Tibor–LAKATOS Szilvia (szerk.): 8-9-10. Romológus konferencia. Tanulmánykötet. (Gypsy Studies – Cigány tanulmányok – Roma Studien 45). Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Romológiai Kutatóközpont, 2021, 74–91.; ROSENBERG Mátyás: *Fonologické a morfológické rysy beáškých jazykových variet na východním Slovensku*. *Romano džaniben*, 2022, 29(2), 33–62.; ROSENBERG Mátyás: *Phonological and morphological features of Boyash language varieties in Eastern Slovakia*. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica*, 2022/2, 41–70.